

Korpusni pristop pri analizi naslavljanja

Nina Modrijan

Ribno, Savska 70, 4260 Bled

E-pošta: ninaval@siol.net

Povzetek

Prispevek predstavi bistvene ugotovitve preučevanja naslavljanja na parlamentarnih razpravah. Namen raziskave je bil s pomočjo korpusne metodologije ugotoviti določene vzorce v rabi oblik zaimkovnega in nominalnega naslavljanja med slovenskimi politiki. Gradivo so predstavljale transkripcije sej, ki jih korpus sodobnega slovenskega jezika, FIDA, hrani v podkorpusu govornih besedil.

Abstract

The paper presents essential findings in research work of address forms in parliamentary debates. With the help of corpus methodology the main purpose was to find particular patterns in use of pronominal and nominal address forms between Slovenian politicians. The material was found in transcriptions of political meetings in parliament which are kept in spoken corpora of FIDA, corpus of contemporary Slovene language.

1. Uvod

Relevantne podatke o vzorcih rabe določenih jezikovnih oblik je potrebno pridobiti z opazovanjem sodobnega jezika v realnih okoliščinah sporazumevanja.¹ Korpus nam z (več)milijonskim obsegom gradiva nudi ogromno podatkov o realni rabi jezika, do česar pridemo s posebnimi orodji, ki omogočajo relativno enostavno in učinkovito iskanje zadetkov med obsežnimi zalogami različnih tipov besedil. Na ta način je možno preučiti tudi tisto polje znotraj jezikoslovja, ki se je morda nekoč zdelo neobvladljivo in je bilo pravzaprav utopično pričakovati rezultate, na katere bi se lahko popolnoma zanesli.

»Z jezikoslovnega vidika je uporaba korpusa izjemo dragocena, saj v analize jezika vnaša večjo verodostojnost; velik obseg načrtno zbranega gradiva namreč omogoča izpostavitve v jeziku tipičnega in zmanjšuje možnost interpretiranja le obrobne kot temeljnega. Sistematično delo s korpusom tako pomeni možnost natančnejšega spoznavanja celovitega delovanja jezika, kot je bilo možno kadarkoli prej.« (Gorjanc, 1999b) Tudi Leech (1992) je mnenja, da korpus predstavlja zanesljiv vir frekventnosti določenega jezikovnega pojava, saj je pristop k analizi jezika veliko bolj sistematičen. Zagovarja tudi dejstvo, da je korpusni pristop k analizi določenega jezikovnega pojava z vidika znanstvenega načina preučevanja bolj uspešna metodologija, ker je usmerjena k objektivnemu preverjanju rezultatov, ki nam v končni fazi dajo bolj verodostojne podatke o sodobni rabi jezika v različnih govornih situacijah.

FIDA je z nekaj nad 100 milijonov besed največji uravnoteženi referenčni korpus sodobnega slovenskega jezika. V podkorpusu govornih besedil hrani dobesedne zapise sej Državnega zbora (transkripcije govora). Ravno v tem gradivu sodobnega slovenskega jezika zadnjih desetih let se je pokazala možnost za prikaz zanesljivih rezultatov analize rabe oblik naslavljanja med poslankami

in poslanci (ter med ostalimi, na nekaterih sejah prisotnimi politiki), saj FIDA ponuja enostaven in učinkovit način obdelave podatkov.² Prikazati sem želela predvsem frekventnost določene oblike naslavljanja, primerjala rezultate le-teh z rezultati drugih oblik in iskala različne variante zvez oblik naslavljanja. Predvsem pa me je zanimal učinek združitve korpusnega in sociolingvističnega pristopa pri analizi oblik naslavljanja.

2. Korpus FIDA

Analizo jezikovnih podatkov omogočajo programska orodja, t. i. konkordančniki, ki so prilagojeni za delo z določenim korpusom. Pri FIDI nam obdelavo rezultatov iskanj omogoča za ta korpus posebej prilagojen Amebisov konkordančnik ASP32, ki ponuja dva tipa iskanja, enostavno ter razširjeno. Enostavno iskanje je vezano na vsa besedila korpusa FIDA, medtem ko razširjeno iskanje omogoča iskanje po določenih besedilih in možnost izbire prenosnika, ki jo ponuja taksonomija korpusa FIDA. Slednje je bilo pri preučevanju naslavljanja bistvenega pomena. Možnost izbire govornega prenosnika mi je namreč omogočila izbor vseh zapisov parlamentarnih sej, ki jih vsebuje korpus FIDA. Ta v svojem podkorpusu govora vsebuje izključno te zapise, kar je predstavljalo določeno olajšavo.

Pri iskanju oblik naslavljanja sem si pomagala z različnimi ukazi, ki jih sprejema konkordančnik, prav tako pa so mi bile predvsem pri večjem številu zadetkov za določeno obliko naslavljanja v pomoč tudi dodatne možnosti filtriranja oziroma sejanja. Seveda vsega ne more postoriti le računalnik, zato je bilo za relevantne rezultate potrebno predvsem branje minimalnega konteksta (levo in desno od iztočnice) in sobesedila, ter na koncu tudi izločanje in določanje števila zadetkov, ki so ustrezali zamišljenim pogojem iskanja.

¹ »Iz novejših jezikoslovnih raziskav postaja jasno, da konkretno jezikovno podobo besedil (torej izbiro in obliko jezikovnih sredstev) določajo šele realne okoliščine sporazumevanja.« (Stabej, 1999)

² Prispevek je nastal na podlagi seminarskega dela pri predmetu Korpusno jezikoslovje (mentor doc. dr. Vojko Gorjanc), v okviru podiplomskega študijskega programa na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani.

2.1. Predstavitev relevantnega gradiva znotraj korpusa

Gradivo, ki predstavlja podkorpus govornih besedil, časovno izvira iz obdobja od leta 1993 do 1999 in obsega zapise 30 sej, kar predstavlja 2.041.453 besed in je v primerjavi s številom besed korpusov v nekaterih tujih raziskavah podobnega tipa razmeroma veliko.³ Glede na to, da so parlamentarne razprave edini sestavni del podkorpusa govornih besedil korpusa FIDA, nisem imela težav s kategorizacijo korpusnih tekstov. Večina raziskovalcev namreč pri svojem delu s korpusi naleti ravno na ta problem, kajti ponavadi za analizo jezikovnih pojavov podobnih naslavljanju nimajo na razpolago formalnih govornih položajev. Berger, Betsch in Brehmer (2001) menijo, da nam podatki iz korpusa dajo relevantnejšo sliko realne rabe jezika, vendar je včasih pri preučevanju določenega jezikovnega pojava težko najti primeren korpus. Korpusi govornih besedil se največkrat osredotočajo le na neformalni govor ter pripovedna (fikcijska) besedila. Vljudnostne mehanizme raziskovalci pogosto gradijo kar na slednjih. Za splošno ponazoritev realne jezikovne rabe je pomembna uravnoteženost tako formalnega govora kot neformalnega, kadar pa preučujemo specifično okoliščino znotraj npr. formalne govorne situacije, je zelo dobrodošlo, če je taksonimija korpusa uravnotežena in oblikovana tako, da je omogočen hiter dostop do željenega izbora gradiva.

FIDA v svojem podkorpusu govornih besedil vsebuje izključno formalni govor, ki se odvija v institucionalizirani govorni situaciji, v parlamentu na sejah Državnega zbora (DZ). Ravno ta določljivost komunikacijskega prostora pripomore k izgraditvi zelo natančnih vzorcev vljudnostnega izražanja in s tem tudi rabe oblik naslavljanja znotraj politične javnosti.

2.2. Korpus in sociolingvistika

V okviru sociolingvističnega preučevanja jezika še vedno prevladuje nezaupanje do korpusnega pristopa. Raziskovanje sociolingvistov je večinoma usmerjeno k iskanju podatkov o točno določenih jezikovnih pojavih, pri čemer so rezultati, dobljeni na podlagi testiranja in anketiranja govorcev jezika, velikokrat pod močnim vplivom subjektivnega raziskovalčevega usmerjanja. Tovrstne empirične raziskave največkrat sploh niso usmerjene h kvantitativnim študijam in zato pogosto tudi ne pokažejo dejanskih vzorcev rabe jezika. Rezultati so pogosto zelo nezanesljivi.

Učinkovitost korpusa se kaže zlasti v tem, da nam pomaga najti reprezentativne vzorce naravnega jezika, ki jih je možno tudi prešteti. In to je med drugim eden od vzrokov, da se tudi vedno več sociolingvistov odloča za korpusni pristop pri analizi določenega jezikovnega (govorne) pojava.

V dosedanjih sociolingvističnih projektih s korpusom so se raziskovalci ukvarjali pretežno s preučevanjem jezika in spola, predvsem z ugotavljanjem frekventnosti ženskih in moških oblik. Janet Holmes (1994) je preučevala frekventnost angleških ženskih oblik vljudnostnih nazivov *Miss/Mrs/Ms* in opozorila na dve pomembni metodološki dejstvi. Zelo pomembno je, da pri štetju in klasifikaciji zadetkov pozornost usmerimo tudi h kontekstu in k ugotavljanju, ali se znotraj realne jezikovne

rabe prav tako pojavlja raba alternativnih (s spolom zaznamovanih) ustreznice. Predvsem nagibanje k neseksistični rabi jezika je povzročilo dileme ob odločanju, kdaj je raba določenega jezikovnega pojava splošna in kdaj ne, saj je v sodobnem jeziku na voljo veliko več alternativnih izrazov – mnogo jih prej sploh ni bilo; in ravno pri tem nam je lahko v veliko pomoč preverjanje podatkov znotraj korpusa.

2.2.1. Relevantnost rezultatov glede na tip raziskave

Raziskave, katerih rezultati temeljijo na sodbah govorcev določenega jezika,⁴ nam redkokdaj pokažejo sliko dejanske rabe določenih jezikovnih oblik (tudi naslavljanja), saj so ti govorniki v trenutku, ko odgovarjajo na vprašanje o lastni izbiri in rabi določenih jezikovnih oblik, ponavadi preveč obremenjeni z jezikovnimi normami, jezikovnim obnašanjem in vljudnostnimi strategijami, skratka s socialnimi pravili, ki obstajajo znotraj neke družbe. V svojih odgovorih zato največkrat navajajo rabo »pravilnih« in vljudnejših oblik – in morda v večini primerov res ne tistih, ki jih v določenih govornih situacijah resnično uporabljajo.

Tudi rezultati raznih raziskav v testnih oziroma anketnih oblikah že dolgo ne veljajo za uspešen vir relevantnih jezikovnih podatkov.⁵ Že sama vsebina vprašalnikov je največkrat polna nedoslednosti in dvoumnosti, kar se kot slabost in pomanjkljivost zlasti pokaže v primerih, ko so med testiranci tudi govorniki z manjšo jezikovno zmožnostjo. Tako se verjetnost, da bo prišlo do napačne interpretacije vprašanj,⁶ še poveča in verodostojnost podatkov oziroma rezultatov anketne raziskave je vprašljiva.

Za zelo zanesljiv vir podatkov o realni rabi določenih jezikovnih oblik se je izkazal korpus. Ta z velikim obsegom (pisnih in/ali govornih) besedil ter z različnimi možnostmi iskanja, ki jih omogoča konkordančni med obsežnim številom dobljenih zadetkov, daje še najbolj relevantno sliko rabe preučevane jezikovne oblike med govorniki določenega jezika.

Seveda tudi ta oblika preučevanja ni nujno stoddostno zanesljiva. Večina raziskav v korpusnem jezikoslovju se zanaša na pogostost določene jezikovne oblike znotraj korpusa, ker pa je ta največkrat večmilijonski, je npr. na primeru preučevanja naslavljanja med vsemi zadetki nominalnega naslavljanja težko odkriti samostojno rabo

⁴ Sodobna analiza jezikovne rabe ne more več temeljiti na intuiciji, na jezikovni kompetenci enega govornika ali minimalnobesedilnem gradivu, ampak ji njeno relevantnost zagotavlja prav empirična analiza velike količine avtentičnih besedil. (Gorjanc, 1999b)

⁵ Christina Bratt Paulston (1975) v delu *Language and social class: pronouns of address in Swedish* opozarja na pomembnost upoštevanja raznolikosti med posamezniki predvsem v primerih, ko so njihove socialne karakteristike identične. Ta variabilnost namreč vpliva na potek socioloških raziskav in povzroča nemalo problemov pri obdelavi rezultatov. Vzrok napačni interpretaciji je včasih lahko pripisovanje kriterijev, ki odločajo o pripadnosti določenemu socialnemu razredu. Oseba je klasificirana na način, ki je združljiv z objektivnimi kriteriji, ne ujema pa se z njeno osebno identiteto.

⁶ Rezultati ankete niso vedno zanesljivi z ozirom na odgovore anketirane osebe. Nekdo lahko vprašanje razume povsem drugače, kot je bil namen avtorja ankete.

³ J. Holmes (1994); Berger, Betsch in Brehmer (2001).

lastnega imena (I) in priimka (P) oziroma zvezo obeh (IP). Delež rabe teh oblik je zaradi raznolikosti in prevelikega števila pojavitev namreč zelo težko, ali celo nemogoče določiti, zato bo v tej raziskavi njihova raba določena zgolj v povezavi z drugimi oblikami naslavljanja, tako nominalnimi kot tudi zaimkovnimi.

Pri iskanju določene nominalne oblike je zelo pomembna natančna določitev iskalnih pogojev, saj se iskana oblika lahko pojavlja znotraj zveze dveh ali več oblik naslavljanja (*poslanka/poslanec* v npr. *gospa poslanka/gospod poslanec* in *kolegica poslanka/kolega poslanec*), zlasti pri iskanju samostojne rabe določene oblike, pa je potrebno paziti, da smo v situ izločili vse možne oblike, ki se lahko sopojavljajo ob njej.

Znotraj izbranega korpusa je neizvedljivo tudi preučevanje recipročnega in nerecipročnega naslavljanja med govorcem in naslovljeno osebo. Že sam parlamentarni govor je oblika komunikacije, ki ne dovoljuje spontane oblike dialoga oziroma je sistem menjavanja govornih vlog strogo določen (vodena oblika razpravljanja, časovno omejeni nastopi in replike itd.), oblika zapisa gradiva, ki ga ponuja korpus FIDA, pa je le še ena od ovir. Včasih je pri preučevanju določene oblike potreben nekoliko bolj obsežen besedilni kontekst, ki pa ga FIDA vedno ne vsebuje. Iz njega bi se namreč dalo razbrati pomembne podatke o govorniku (npr. spol, funkcijska vloga (v DZ), osebni govorni slog – v naslavljanju se kaže kot raba ponavljajočega se vzorca zvez oblik naslavljanja, zlasti v nagovorih, npr. *z dame in gospodje* prisotne v dvorani naslavlja le en poslanec itd.).

Poslanke in poslanci ter ostali politiki v svojem govoru pogosto uporabljajo tudi zaimke oziroma osebne glagolske oblike (prvoosebne, drugoosebne in tretjeosebne). Govorimo o t. i. »politični« rabi zaimkov, ki opravlja zlasti funkcijo manipuliranja z naslovnikom (vplivanje, pridobivanje, zavračanje, očitjanje itd.). Ugotavljanje deležev zaimkov v okviru iskanja znotraj FIDE s pomočjo oblikoskladenjskih oznak ni izvedljivo, se pa kot neke vrste nadomestilo ponuja možnost iskanja glagolskih oblik, ki sem jo v nadaljevanju (rezultati zaimkovnega naslavljanja) z ozirom na to, da me je zanimal le delež vikanja in tikanja, tudi izrabila.

Kljub vsemu FIDA omogoča enostavnejše ter bolj učinkovito preverjanje podatkov in ponuja relevantnejše rezultate ter učinkovito metodologijo v primerjavi z zamudnim branjem obsežnih zapisov parlamentarnih razprav na internetnih straneh DZ, ali morda celo z manj zanesljivo anketno raziskavo, ki bi jo lahko naredila med poslankami in poslanci DZ. S pomočjo korpusov je veliko lažje določiti ustaljene vzorce jezиковne rabe, ki obstajajo (in so značilni) za denimo točno določeno formalno govorno situacijo.

3. Naslavljanje

Naslavljanje (N) je govorna označitev sogovorca znotraj komunikacije in je poleg pozdravljanja, očesnega stika, prikimavanja, smeha itd. del procesa vzpostavljanja komunikacijskega stika. Z rabo drugoosebnih edninskih "ti" in množinskih "vi" zaimkov ter nominalnih oblik naslavljanja kot govornici izražamo svoj odnos do drugih (npr. solidarnost, moč, distanco, (ne)spoštovanje, bližino, (ne)naklonjenost itd.).

3.1. Oblike naslavljanja

V večini jezikov, tudi v slovenščini, govornici pri naslavljanju uporabljajo dve vrsti oblik: nominalne in zaimkovne. Pri preučevanju naslavljanja med slovenskimi politiki na sejah DZ sem zasledila naslednje oblike nominalnega naslavljanja:

- z lastnim imenom
- s priimkom/priimkom z obrazilom -eva/-ova,
- z vljudnostni nazivi (gospa, gospodična, gospod, dama)
- z izrazi spoštovanja (cenjeni, spoštovani, dragi)
- s solidarnostnim imenom (kolega, prijatelj)
- z akademskimi naslovi (mag., dr.)
- z imenom za označevanje funkcijske vloge (poslanka/poslanec, minister/ministrica, (pod)predsednik/podpredsednica, itd.)
- z imenom, ki poimenuje vrsto državnega organa (državni zbor, vlada itd.)
- s kombinacijo naštetih oblik.

Zaimkovno naslavljanje⁷ je bilo z iskalnikom korpusa FIDA težje odkriti, zato sem si pri iskanju drugoosebnih zaimkov v ednini (tikanje) in množini (vikanje) pomagala z iskanjem drugoosebnih glagolskih oblik.

Zgled.:

„Gospod + P, poglejte, v čem jaz vidim problem vaše razprave.“

3.1.1. Raba izrazov spoštovanja

Izrazi spoštovanja *cenjeni*, *spoštovani* in *dragi* se v naslavljanju med politiki največkrat pojavijo skupaj z ostalimi nominalnimi oblikami naslavljanja, in sicer ob začetnem nagovoru bodisi vseh prisotnih bodisi posameznika. Kadar se odločimo za rabo prvih dveh omenjenih oblik, se v odnosu do naslovljenega preko naslavljanja kaže večja stopnja spoštljivosti in distance, medtem ko *dragi*, sicer še vedno znotraj meja spoštljivosti in distance, na nek način že odraža določeno stopnjo bližine in solidarnosti do osebe, ki jo naslavljam.

Pri izrekanju je velikokrat pomembna intonacija oziroma ton našega glasu, kajti prijazne besede lahko izvenijo tudi manj vljudno, ali celo s slutnjo grožnje. In tako je tudi z naslavljanjem. Če nekoga naslovimo z *gospodom*, ni nujno, da v tem ni kančka ironije. Predvsem edninsko naslavljanje z npr. *draga gospa/dragi gospod* znotraj institucionaliziranega okolja izpade veliko bolj zaznamovano (kot npr. taista množinska oblika), marsikdo pa jo uporabi zato, da nad naslovljenim vzpostavi odnos distance in moči – in torej ne bližine in solidarnosti. V

⁷ V teoriji naslavljanja (Brown, Gilman, 1960) v "grobi" delitvi (v večini jezikov) ločimo nominalno naslavljanje in naslavljanje z drugoosebnimi zaimki, pri čemer se omenja vikanje in tikanje oz. splošno poimenovanje z "VI" in "TI", kar izhaja iz latinščine (*vous* in *tu*). Rabo prvoosebni zaimkov (samopoimenovanje), tretjeosebni zaimkov, dvojninskih naslavljalnih oblik, napol vikanja itd. omenjajo v posameznih prispevkih k teoriji naslavljanja znani raziskovalci: S. Romaine, D. Tannen, M. Betsch, F. Braun itd.

Navajam primer dvojninskega naslavljanja, za katerega je značilno, da posameznika naslavljam s prvoosebno dvojninsko obliko zaimka in/ali glagola: "Gospod + P! Vse kaže, da se nisva razumela ali se nisva hotela razumeti."

vsakem primeru o pravilni interpretaciji odloča intonacija, s katero smo nekaj izrekli; ugotavljanje tega nam FIDA zaradi pisnega medija ne omogoča.

Pri pregledovanju rezultatov sem odkrila prevladujoč delež oblike *spoštovani*, ki se sopojavlja v zvezi z eno ali več oblikami nominalnega naslavljanja – skupaj z vljudnostnimi nazivi, s solidarnostnimi imeni in z imeni za označevanje funkcijske vloge. Te zveze pa niso nujno zaprte, temveč jim lahko sledi kombinacija ostalih prej omenjenih nominalnih oblik.

3.2. Vpliv spola na naslavljanje

Raziskave kažejo, da so ženske pogosto naslovljene drugače kot moški. Dokazano je, da naj bi zanje obstajalo veliko več oblik naslavljanja kot za moške, poleg tega pa naj bi bili moški v naslavljanju žensk bolj predrzni, kot v naslavljanju sogovorcev istega spola.⁸

Marko Stabej (1997) meni, da naj bi bila »/n/aloga jezikoslovja pri odpravljanju seksizma /.../ predvsem v tem, da zasnuje ustrezne sociolingvistične raziskave, ki bi določile, kje in kako so ženske kot posebna socialna skupina v jezikovnem sporazumevanju resnično neenakopravne, in nato poskusi predlagati rešitve«. Tudi pri pregledovanju zadetkov in njihovega sobesedila sem ugotovila, da obstajajo določene razlike v rabi oblik naslavljanja z ozirom na spol govorca in naslovnika. Izkazalo se je, da znotraj parlamenta, in posledično znotraj celotne politične javnosti, še vedno obstaja neenakopravnost med spoloma.

3.3. Pojav ujemanja besed po bližini znotraj nagovorov z izrazi spoštovanja

Kot se bo kasneje pri pregledovanju rezultatov (razdelek 5) izkazalo, je v določenih primerih presenetljivo velik delež oblik naslavljanja za ženski spol. Po temeljitejšem pregledovanju zadetkov pa lahko vidimo, da se glavni vzrok za povečan delež skriva v »pojavi ujemanja besed po bližini«,⁹ npr. tip naslavljanja s

⁸ Janet Holmes je v svojem delu *Women's talk* (1998) izpostavila pet temeljnih značilnosti ženskega in moškega jezikovnega vedenja:

- 1) Ženske in moški razvijajo različne modele jezikovne rabe.
- 2) Ženske pogosteje kot moški težijo k usmerjanju na emocionalno funkcijo interakcije.
- 3) Ženske pogosteje kot moški uporabljajo jezikovna sredstva, s katerimi poudarjajo solidarnost.
- 4) Ženske si bolj kot moški prizadevajo za obliko interakcije, ki bi ohranjevala in še povečala stopnjo solidarnosti, medtem ko si moški (predvsem v formalnih situacijah) prizadevajo za obliko interakcije, v kateri bi lahko ohranjevali in povečali svojo moč in status.
- 5) Ženske so stilistično bolj prilagodljive kot moški.

⁹ Definicijo ujemanja povzemam po Toporišiču (1993, 2000). Ujemanje je »/t/ista vrsta slovnične, skladenjske vezi med besedami samostalniške besedne zveze oz. med stavčnimi členi, ko se odvisna beseda (ali stavčni člen) v sklonu, številu, osebi ali tudi spolu ravna po svojem nadrejenem delu /.../. Pri priredno zloženem osebku se pridevniški prilastek ujema ali s prvim členom ali po splošnih pravilih: *naš ata pa (naša) mama*, ali *naša mama pa oče, naša ata pa mama*« (1993: 338-339).

spoštovane poslanke in poslanci → [*spoštovane poslanke*] *in poslanci*, kjer se oblika izraza spoštovanja ravna po spolu svojega nadrejenega dela, tj. ženski obliki imena za označevanje funkcijske vloge, ne pa tudi po spolu (ženski obliki) priredne moške oblike, saj bi bil v nasprotnem primeru nagovor v sledeči obliki: [*spoštovani [poslanke in poslanci]*]. Seveda se pojavi tudi slednja oblika, vendar v primerjavi s prvo omenjeno zajema minimalen delež. Govorci se verjetno zaradi tega zelo razširjenega vzorca ne zavedamo, da smo z žensko obliko izraza spoštovanja v naslavljanje, če se oziramo zgolj na slovnično normativnost, zajeli le ženske. To je tudi v medijih nadvse značilen in pogost tip naslavljanja in zato v splošni slovenski javnosti tako rekoč ustaljen.

4. Pravila govornega nastopanja na parlamentarnih razpravah¹⁰

Parlamentarna razprava poteka v namenski dvorani in je ponavadi javna. O sejah se vodijo magnetogramski oziroma magnetofonski zapisi, v primeru, da jo predvajajo na javni televiziji, pa obstajajo tudi avdio-video zapisi. Na sejah so prisotni poslanke in poslanci, lahko tudi predstavniki vlade in drugih političnih teles.

Državni zbor predstavlja predsednik DZ (v primeru njegove odsotnosti ga lahko nadomešča eden izmed največ treh izvoljenih podpredsednikov), ki sklicuje in vodi seje. Na začetku vsake seje preveri prisotnost poslancev, napove dnevni red seje ter začne s predajanjem vloge govorca poslankam/poslancem po vnaprej znanem vrstnem redu razpravljavcev, tako da pridejo do besede poslanke in poslanci iz vseh poslanskih skupin. Časovno so govorni nastopi omejeni. Poslanca/poslanec dobi besedo takoj, ko mu jo preda predsedujoči. Vsak razpravljavec ima tudi pravico do odgovora na razpravo drugega razpravljavca ali t. i. replike, ki mora biti omejena na pojasnilo in ne sme trajati več kot tri minute. Načeloma replika na repliko ni dovoljena, razen če tako ne odloči predsednik DZ. On je tudi edini, ki lahko prekine govorca in ga opozori na red. Njegova naloga je, da skrbi, da govorca med govorom nihče ne moti. Pri predsednikovi predaji vloge govorca poslanki/poslancu pride do izraza tudi naslavljanje, kar ponazarjam z naslednjim primerom (podpredsednica nadomešča odsotnega predsednika DZ):

»Obe jedrni besedi take /priredne/ zveze imata lahko isti prilastek. Pridevniški prilastek je lahko dvoumen v primerih kot *naš oče in mama, sosedova Micka in Janez*, kar lahko razumemo kot *naš oče in naša mati* (tako večinoma res razumemo) ali pa kot *mama in naš oče, sosedova Micka in (npr.) naš* (že prej omenjeni) *Janez*. V takih primerih je mogoče, a malo običajno rabi dvojinsko obliko pridevnika, npr. *naša oče in mati, sosedova Janez pa Micka* (pri tem gledamo še na to, da ne bi bila na prvem mestu končniško dvoumna beseda: *naša mama in oče*); primer za množino: *osedovi Janez, Micka in Marjeta*; tak needninski prilastek bi bil v večini primerov seveda jasnejši. /.../ Če so priredno zložena jedra osebka (tudi le dve) različnega spola, je pridevniška oblika povedka v moškem spolu /.../. Namesto oblike za moški spol je v množini v takih primerih dopustna tudi oblika pridevniške besede po spolu najbližjega samostalnika /.../ (2000: 599-610)«.

¹⁰ Navajam bistvena pravila in določitve iz lanskoletne obnovljene verzije Poslovnika DZ.

(**podpredsednica**) »*Gospod + P.* «

(**poslanec**) »*Hvala, gospa podpredsednica. Spoštovane kolegice in kolegi, poslanke in poslanci!*«

Ko z govorom zaključi prvi poslanec, podpredsednica besedo preda naslednjemu s seznama:

(**podpredsednica**) »*Hvala, gospod + P. Naslednji ima besedo gospod + IP. Prosim.*«

(**poslanec**) »*Hvala za besedo gospa podpredsednica. Spoštovane kolegice in kolegi, spoštovani predstavniki vlade!*«

V obeh predstavljenih primerih med predsedujočo in poslancem poteka recipročno oziroma vzajemno naslavljanje z vljudnostnim nazivom *gospa* oziroma *gospod*, kateremu v primeru naslavljanja predsedujoče sledi ime za označevanje funkcijske vloge *podpredsednica*, v primeru naslavljanja poslanca pa naslavljanje s priimkom oziroma z imenom in priimkom.¹¹

Kadar čas, ki je namenjen za določeno razpravo, še ni potekel, vrstni red vnaprej prijavljenih govorcev pa je že izčrpan, predsedujoči vedno vpraša, če želi še kdo razpravljati. Ponavadi je vprašanje namenjeno vsem v dvorani, lahko pa tudi posamezniku. Pri pregledovanju dobeseidnega zapisa ene od prvih sej sem ugotovila, da predsedujoči (predsedujoča) pri pozivanju k razpravi uporablja zlasti indirektno obliko naslavljanja, pri čemer uporabljamo 3. osebo ednine in se pri tem obračamo na posameznika, ali pa 3. osebo množine in se pri tem obračamo na večje število naslovnikov. Za oboje navajam naslednja primera:

- *Želi besedo predstavnik Sekretariata za zakonodajo in pravne zadeve? (Ne želi.) Želi besedo predstavnik Vlade? Prosim, minister, gospod + P.*
- *Želijo besedo predstavniki poslanskih skupin?*

5. Pregled rezultatov

5.1. Cilji raziskave

- Ugotoviti učinkovitost korpusnega pristopa pri analizi oblik naslavljanja.
- Prikazati temeljne vzorce v naslavljanju med udeleženci sej DZ oziroma znotraj politične

¹¹ Omenjeno vzajemno (in nevzajemno) naslavljanje je na podlagi korpusnega gradiva, ki ga ponuja FIDA nemogoče preučevati, saj imamo vpogled zgolj v minimalno besedilno okolje. Prav v tem vidim eno glavnih pomanjkljivosti korpusov, saj je pri preučevanju določenih jezikovnih vzorcev še kako pomemben kontekst. Seveda tu nastopi vprašanje, na kakšen način bi lahko korpusi ponudili tudi te podatke. Vsekakor bi bilo vredno premisleka, kajti pri preučevanju govora je težko obravnavati izolirane enote. Ena od rešitev tega problema pa se verjetno kaže v shranjevanju zvočnih zapisov, ki se jih lahko uporabi kot sestavni del govornih korpusov, in ki nam dajo veliko več uporabnih podatkov kot navadna transkripcija govora. »Danes rerefenčni korpusi večinoma vključujejo tudi transkripcijo govora, sicer pa se govorni korpusi zaradi bistveno drugačne metodologije oblikujejo samostojno, tudi znotraj referenčnih pa ostajajo ločene enote, največkrat kot podkorpusi. Razvoj govornih korpusov gre v smer shranjevanja zvočnega zapisa; transkripcija za specifične potrebe raziskav govora namreč ne nudi dovolj relevantnih jezikovnih podatkov.« (Gorjanc, 1999b)

javnosti – in ugotoviti delež rabe nekaterih samostojnih oblik in zvez oblik naslavljanja.

5.2. Delež vikanja in tikanja

Pri iskanju oblik naslavljanja in urejanju rezultatov sem ugotovila, da bo problem predstavljalo predvsem preučevanje zaimkovnega naslavljanja, torej tikanja in vikanja. Med določenim iskalnim pogojem in končnim izpisom zadetkov ni bilo ujemanja, ker so se hkrati z osebnimi zaimki izpisali tudi zadetki kazalnih zaimkov, zato iskanje izključno osebnih zaimkov ni bilo možno. Rešitev sem videla v iskanju drugoosebnih edninskih in množinskih glagolskih oblik, ki ravno tako pokažejo na delež rabe vikanja in tikanja. Uporabila sem naslednje iskalne pogoje konkordančnika korpusa FIDA:

- #2g???2m* za iskanje vikanja (»vi« oblike)
- #2g???2e za iskanje tikanja (»ti« oblike)

ter pri obeh še sito:

- JE#1gospod/JE#1gospa
- JE#1kolega/JE#1kolegica.

Z iskanjem glagolov v drugi osebi množine in ednine ter vljudnostnih nazivov *gospa/gospod* in solidarnostnih imen *kolegica/kolega*, mi je uspelo najti in prešteti relevantne zadetke, ki so pokazali delež vikanja oziroma tikanja med politiki v DZ. Rezulati iskanja so prikazani v *Tabeli 1*.

Oblika naslavljanja		Število zadetkov	%
Vikanje	2. os. gl. mn. + gospod	1720	97,8
	2.os. gl. mn. + gospa	166	
	2. os. gl. mn. + kolega	24	1,5
	2.os. gl. mn. + kolegica	4	
Tikanje	2. os. gl. ed. + kolega	13	0,7
	2.os. gl. ed. + kolegica	1	
Skupaj		1928	100

Tabela 1: Delež vikanja in tikanja.

Izrazito prevladuje vikanje, kar ne sme biti presenetljiv rezultat, saj je parlamentarna razprava kot govorni dogodek institucionalizirana in zato strogo formalnega značaja. Vsakršna raba tikanja – v skladu s formalnostjo situacije in pravili naslavljanja – predstavlja kršitev v rabi oblik naslavljanja. V javni in formalni situaciji, kakršna je na parlamentarnih razpravah, morajo govorniki upoštevati določena pravila jezikovne rabe, zato tudi v naslavljanju celo med najboljšimi prijatelji le-ta velevajo preklapljanje s tikanja na vikanje.

5.3. Raba vljudnostnega naziva in solidarnostnega imena

Politiki predvsem pri nagovorih zelo pogosto uporabljajo vljudnostni naziv in solidarnostno ime za naslavljanje posameznika ali prisotne v dvorani. Primerjava števila zadetkov in deležev (*Tabela 2*) obeh omenjenih oblik naslavljanja kaže na prevlado oblik za

moški spol, kar pa ni presenetljivo, saj so rezultati v tem primeru zgolj odraz večinskega deleža moških poslancev v DZ. Veliko bolj uporabna je primerjava deležev med obema oblikama naslavljanja, kjer izrazito prevladuje raba vljudnostnega naziva.

Oblika naslavljanja	Število zadetkov	%
gospa	1983	10,8
gospod	13.728	75,0
kolegica	895	4,9
kolega	1710	9,3
Skupaj	18.316	100

Tabela 2: Raba vljudnostnih nazivov in solidarnostnih imen.¹²

5.4. Ženske oblike vljudnostnih nazivov

Pri iskanju oblik naslavljanja sem zasledila tudi rabo ženskih vljudnostnih nazivov *gospodična* (npr. "Čeprav gospodične P-eve ni, in ona je govorila, jaz pa priznam, da nisem našel ...") in *dama* (nagovor *cenjene dame*), kar me je z ozirom na formalnost govornega dogodka nekoliko presenetilo. Ena ali druga oblika v formalni situaciji zlasti ob moškem vljudnostnem nazivu *gospod* deluje preveč zaznamovano. Delež pojavitve obeh oblik (Tabela 3) v primerjavi z vljudnostnim nazivom *gospa* sicer ni velik, vendar kljub temu lahko trdim, da takšno naslavljanje poslank ni odraz govorničevega spoštovanja in vljudnosti, temveč izražanja odnosa moči, v nekaterih primerih vpliv ironije. V vseh najdenih zadetkih je govorec moškega spola, kar sem ugotovila iz branja minimalnega konteksta in priklicanega sobesedila opazovane iztočnice.

Oblika naslavljanja	Število zadetkov	%
gospa	1983	98,1
gospodična	7	0,4
dama	31	1,5
Skupaj	2021	100

Tabela 3: Raba ženskih vljudnostnih nazivov *gospa*, *gospodična* in *dama*.

5.5. Raba zvez nominalnih oblik naslavljanja

Zanimal me je tudi delež vseh pojavitve nominalnega naslavljanja,¹³ torej vse sklonske, edninske, množinske in dvojninske oblike ter oblike za ženski in moški spol, z zvezo:

- izraza spoštovanja in vljudnostnega naziva,
- izraza spoštovanja in solidarnostnega imena,
- izraza spoštovanja in imena za označevanje funkcijske vloge,
- vljudnostnega naziva in solidarnostnega imena,

¹² V rubriki *Število zadetkov* so v vseh tabelah zajeti rezultati oblik naslavljanja v vseh možnih pojavitvah z ozirom na število in sklon.

¹³ V članku bom natančneje predstavila rezultate zadetkov zvez naslavljanja prvih treh navedenih alinej.

- vljudnostnega naziva in imena za označevanje funkcijske vloge,
- solidarnostnega imena in imena za označevanje funkcijske vloge.

Zveze oblik naslavljanja, katerih rezultati so prikazani v naslednjih treh tabelah, niso nujno zaključene enote. Zvezi dveh oblik namreč lahko sledi akademski naslov in (I)P ali pa ime za označevanje funkcijske vloge.

5.5.1. Raba zveze izraza spoštovanja in vljudnostnega naziva

V Tabeli 4 prevladuje delež zveze *spoštovani gospod*, kar z ozirom na število moških v DZ ni presenetljivo, poleg tega v večini zadetkov tej zvezi sledi naslavljanje z imenom za označevanje funkcijske vloge *podpredsednik/predsednik/predsedujoči* (241).

Korpusna oblika gradiva ne omogoča preučevanja vzajemne/nevzajemne rabe oblik naslavljanja med predsednikovim predajanjem vloge govorca poslanki ali poslancu in njenim oziroma njegovim vzpostavljanjem le-te. Možno je le ugotavljanje vzajemnosti/nevzajemnosti znotraj oblik nagovorov, kjer se pojavlja tudi izbira različnih oblik naslavljanja z ozirom na spol (npr. *spoštovane gospe*, *cenjeni gospodje*). Pri natančnejšem pregledovanju zadetkov sem ugotovila, da zlasti moški pri nagovorih za ženske pogosteje uporabijo izraz spoštovanja *dragi*, ki v primerjavi z oblikama *cenjeni* in *spoštovani* že izraža določeno stopnjo solidarnosti in bližine, čeprav še vedno v okviru spoštljivosti in distance. To potrjuje tudi primerjava deleža zadetkov za oba spola v spodnji tabeli.

Zadetkov za zvezo izraza spoštovanja *cenjeni* in vljudnostnih nazivov *gospa/gospod* ni bilo, našla pa sem kar 10 zadetkov za naslavljanje žensk s *cenjena dama* oziroma *cenjene dame*, česar pa zaradi preglednosti ostalih rezultatov nisem uvrstila v tabelo. Kljub temu sem se lotila branja sobesedila omenjenih iztočnic in ugotovila, da govorec (v vseh primerih moški) to obliko uporablja z ironičnim prizvokom.

Oblika N	Število zadetkov	%
cenjena gospa	0	0
cenjeni gospod	0	0
spoštovana gospa	87	21,8
spoštovani gospod	288	72,2
draga gospa	17	4,3
dragi gospod	7	1,7
Skupaj	399	100

Tabela 4: Zveza izraza spoštovanja in vljudnostnega naziva.

5.5.2. Raba zveze izraza spoštovanja in solidarnostnega imena

Delež zadetkov zveze izraza spoštovanja *spoštovani* in solidarnostnega imena *kolegica* v Tabeli 5 je presenetljivo velik, vendar varljiv. V večini primerov gre za ujemanje besed po bližini – vpliv solidarnostnega imena ženskega spola na izraz spoštovanja, ki naj bi v naslavljanje zajel oba spola. Zadetkov za rabo nagovora *spoštovani kolegice in kolegi*, pri katerem do takšnega ujemanja po bližine ne pride, je bilo le 5.

Večji delež naslavljanja žensk z izrazom spoštovanja, ki vsebuje nižjo stopnjo spoštljivosti in distance,

dokazujeta tako večji delež zadetkov oblike *cenjeni* in manjši delež oblike *dragi* za moški spol.

Oblika N	Število zadetkov	%
cenjena kolegica	2	0,3
cenjeni kolega	6	1,0
spoštovana kolegica	392	64,0
spoštovani kolega	160	26,1
draga kolegica	37	6,0
dragi kolega	16	2,6
Skupaj	613	100

Tabela 5: Zveza izraza spoštovanja in solidarnostnega imena.

5.5.3. Raba zveze izraza spoštovanja in imena za označevanje funkcijske vloge

Primerjava deležev zvez oblik naslavljanja v *Tabeli 6* s prejšnjima tabelama kaže podobne rezultate. Znova prevladujejo zadetki za izraz spoštovanja *spoštovani*, v okviru teh pa tako kot v *Tabeli 5* oblika za ženski spol. Pregledovanje besed desno od iztočnice ponovno pokaže na pojav ujemanja po bližini med izrazom spoštovanja in žensko obliko imena za označevanje funkcijske vloge. Nekoliko večja razlika v deležih se pokaže tudi pri naslavljanju z izrazom spoštovanja *cenjeni*. Ponovno so s to obliko pogosteje naslovljeni moški, vendar je iz sobesedila možno razbrati, da je s strani govorca v naslavljanju prisotna ironija.

Oblika N	Število zadetkov	%
cenjena poslanka	3	0,5
cenjeni poslanec	15	2,7
spoštovana poslanka	418	75,9
spoštovani poslanec	96	17,4
draga poslanka	11	2,0
dragi poslanec	8	1,5
Skupaj	551	100

Tabela 6: Zveza izraza spoštovanja in imena za označevanje funkcijske vloge.

Med izrazi spoštovanja v vseh treh tabelah z več kot 90 % prevladuje raba izraza spoštovanja *spoštovani* tako na primeru naslavljanja žensk kot tudi moških. Sledi raba izraza *dragi*, s katerim so pogosteje naslovljene ženske, govorec je v vseh primerih moški. Najmanj je naslavljanja z izrazom spoštovanja *cenjeni*, vendar je iz števila zadetkov možno razbrati, da so s to obliko pogosteje kot ženske naslovljeni moški; tudi v teh primerih gre za ironijo.

5.6. Raba edninskih nominalnih oblik naslavljanja

V prejšnjem razdelku sem predstavila naslavljanje v vseh številih (ednini, dvojini in množini), ker pa sem ravno na primerih naslavljanja posameznika našla zelo zanimive zveze oblik naslavljanja, bom na kratko povzela tudi te rezultate.

V najdaljšem naslavljanju znotraj gradiva je govorec uporabil zvezo kar šestih različnih nominalnih oblik naslavljanja: izraz spoštovanja + solidarnostno ime + vljudnostni naziv + ime za označevanje funkcijske vloge + akademski naslov + priimek naslovljenega (*spoštovani kolega gospod minister dr.+P*). Podrobno sem preučevala tudi naslavljanje s solidarnostnim imenom *kolegica/kolega* in največ zadetkov našela za zvezo solidarnostnega imena in priimka (224). Ob ženski obliki solidarnostnega imena sem našla največ zadetkov priimka z obrazilom *-eva/-ova*, saj se je ta oblika pojavila kar v 15 primerih. Iz sobesedila sem razbrala, da so bili v vseh primerih govorce moškega spola. V slovenščini ta oblika zlasti v formalni govorni situaciji ne učinkuje nevtralnno (kot npr. v češčini), saj zaradi izražanja pomena svojilnosti govorec s takšno obliko naslavljanja do ženske izraža prej odnos moči, kot pa spoštljivosti in naklonjenosti.

Zasledila sem tudi naslavljanje z lastnim imenom (med drugim predsednikovo naslavljanje poslanke), vendar štetje zadetkov in prikaz deleža samostojne rabe te oblike znotraj korpusnega gradiva nista izvedljiva.

6. Sklep

Iskanje oblik naslavljanja znotraj gradiva korpusa FIDA, oziroma njegovega podkorpusa govorjenih besedil, je dalo relevantne rezultate (število pojavitev in delež posameznih oblik in zvez le-teh), na podlagi katerih sem lahko izdelala sistematičen pregled vzorcev rabe oblik naslavljanja med politiki na parlamentarnih razpravah. Istega rezultata mi s kakršnim koli drugim načinom raziskovanja in preučevanja teh oblik ne bi uspelo dobiti, delo bi bilo veliko bolj zamudno in zagotovo manj učinkovito, kar zadeva zanesljivosti ugotovitev. Slednje mi bodo v pomoč tudi pri nadaljnjem delu na področju preučevanja oblik naslavljanja v sodobni slovenski javnosti.

7. Literatura

- Berger, T. & Betsch, M. & Brehmer, B. (2001). Address Systems and Politeness – Independent or Interdependent? www.homepages.unituebingen.de/tilman.berger/Handouts/AddressPoliteness.pdf.
- Drstvenšek, N. (2003). Vloga besedilnega korpusa pri postavitvi geselskega članka v enojezičnem slovarju. *Jezik in slovstvo* XLVIII/5: 65-81.
- Erjavec, T. (2003). Označevanje korpusov. *Jezik in slovstvo* XLVIII/3-4: 61-76.
- Ervin Tripp, S. (1972). Sociolinguistic rules of address. V R. Fasold, *The sociolinguistics of language*.
- Gorjanc, V. (1999a). Kaj in kako v korpus FIDA. *Razgledi* 13: 7-8.
- Gorjanc, V. (1999b). Korpusi v jezikoslovju in korpus slovenskega jezika FIDA. 35. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 28. 6. – 17. 7. 1999. Ur. Erika Kržišnik in Meta Lokar. Filozofska fakulteta v Ljubljani, Oddelek za slovanske jezike in književnosti: 47-59.
- Gorjanc, V. & Vintar, Š. (2000). Iskanja po Korpusu slovenskega jezika FIDA. Informacijska družba IS' 2000. 17. – 19. okt. 2000, Ljubljana. Ur. Cene Bavec et al. Ljubljana: Institut Jožef Stefan: 20-26. <http://nl.ijs.si/isjt00/zbornik/sdjt00-Gorjanc02.pdf>.

- Gorjanc, V. (2003). Korpusi in jezikoslovje. *Jezik in slovstvo* XLVIII/3-4: 19-27.
- Holmes, J. (1994). Inferring language change from computer corpora. Some methodological problems. *ICAME Journal* 18: 27-40. V McEnery & A. Wilson, *Corpus linguistics* (99-100).
- Holmes, J. (1998). Women's talk. The Question of Sociolinguistic Universals. V R. Wardhaugh, *An introduction to sociolinguistics* (320).
- Krek, S. (1999). Računalniški korpusi v slovaropisju. *Razgledi* 13: 8.
- Leech, G. (1992). Corpora and theories of linguistic performance. V T. McEnery & A. Wilson, *Corpus linguistics* (13).
- McEnery, T. & Wilson, A. (1996). *Corpus linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Modrijan, N. (2003). *Naslavljanje med žensko in moškim v slovenskem romanu*. Diplomsko delo. Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.
- Paulston Bratt, C. (1975). Language and social class: pronouns of address in Swedish. www.gesprachforschung.de/preprint/hsk129a.pdf.
- Stabej, M. (1998). Besedilnovrstna sestava korpusa FIDA. *Uporabno jezikoslovje* 6: 96-106.
- Stabej, M. (1999). Korpus FIDA: nam računalnik lahko pokaže (slovenski) jezik? *Razgledi* 13: 6-7.
- Stabej, M. (1997). Seksizem kot jezikovnopolični problem. 34. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 30. 6. – 19. 7. 1997. Ur. Aleksandra Derganc. Filozofska fakulteta v Ljubljani, Oddelek za slovanske jezike in književnosti: 57-68.
- Toporišič, J. (1992). *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Toporišič, J. (2000). *Slovenska slovnica*. 4. izdaja. Maribor: Založba Obzorja.
- Wardhaugh, R. (2002). *An introduction to sociolinguistics*. Oxford: Blackwell Publishers Ltd, 4. izdaja.
- Žganec Gros, J. & Mihelič, F. & Dobrišek, S. (2003). Govorne tehnologije: pridobivanje in pregled govornih zbirk za slovenski jezik. *Jezik in slovstvo* XLVIII/3-4: 47-59.